

2021–2022

POLITISK PLATTFORM

Org.nr: 918 982 728
Postboks 7100 St Olavs Plass,
0130 Oslo

POLITISK PLATTFORM FOR CHANGEMAKER

1 Innledning

Changemakers plattform er bygget på formålsparagrafen og gjenspeiler det Changemaker mener er de viktigste årsakene til den urettferdige fordelingen i verden. Changemaker arbeider for å kartlegge og endre de grunnleggende og strukturelle årsakene til fattigdom og urettferdighet. Fokuset ligger på problemene som skapes av land i Nord og vestlige institusjoner, men som rammer økonomisk fattige land og mennesker. Verden mangler ikke ressursene, men ressursene er urettferdig fordelt. Vår forståelse av verdens urettferdighet formes av måten den fremstilles på i media, av politikere og utviklingsaktører. Det er skadelig for utviklingsdebatten dersom mennesker eller land som er rammet av urettferdighet framstilles som hjelpeløse objekter. Fattigdom er ikke tilfeldig, men har blitt skapt av mennesker gjennom historien. Siden mennesker har skapt urettferdighet og fattigdom, er det også mennesker som kan endre dette.

2 Fred

2.1 Innledning

Voldsmakt, krig og terror hindrer utvikling, opprettholder den skjeve fordelingen av verdens makt og ressurser, og gjør det vanskeligere å skape en trygg og rettferdig verden. Changemaker vil jobbe for en fredssituasjon som innebærer demokrati, rettferdighet, bærekraftig utvikling og respekt for menneskerettighetene. Changemaker mener at fravær av krig ikke er entydig med fred, og jobber derfor innenfor en bredere forståelse av fredsbegrepet. Enorme summer forsvinner inn i militært forbruk, og penger som kunne vært brukt til å skape bærekraftig utvikling, helse- og utdanningsmuligheter går tapt. Arbeidet for å sikre fred og menneskerettigheter skal i all hovedsak skje med sivile og politiske virkemidler. Norge bør styrke sitt internasjonale politiske arbeid for dialog og konfliktløsning, samt den sivile og humanitære innsatsen for å bygge opp land etter endt krig og forhindre nye krigsutbrudd. Viktigere enn dette er å fjerne de grunnleggende årsakene til konflikt: Fattigdom og skjev global ressursfordeling. Skaper vi rettferdighet, skaper vi fred.

2.2. Eksportkontroll

Ved å selge krigsmateriell tjener Norge penger på krig. Krigsmateriell sees her som flerbruksvarer, A og B-materiell og andre strategiske varer. Norsk eksportregelverk sier at Norge ikke skal eksportere våpen og ammunisjon (A-materiell) til områder i krig, borgerkrig eller der krig truer. Gjennom EUs *Code of conduct* og SIPRIs operasjonalisering av disse retningslinjene, har Norge også forpliktet seg til å vurdere menneskerettighetssituasjonen i mottakerlandet før eksportlisens innvilges. Norge selger i dag krigsmateriell og flerbruksvarer til undertrykkende regimer, og bidrar dermed til å styrke diktaturenes militære kapasitet og evne til undertrykkelse. Per i dag finnes det ikke et helhetlig system for merking og sporing av krigsmateriell. Dette gjør at det er nesten umulig å kontrollere om

krigsmateriell som har blitt brukt i ulike konflikter er produsert i Norge eller av norske datterselskaper.

Changemaker mener at:

- Norge må stanse all eksport av krigsmateriell til undertrykkende regimer. Det innebærer at menneskerettighetssituasjonen i mottakerlandet må være tilstrekkelig avslagsgrunnlag på lisensøknader i seg selv, uavhengig av krigsmaterialets karakter og evne til undertrykkelse.
- All subsidiering av norsk militær industri må avsluttes så lenge Norge eksporterer krigsmateriell.
- Åpenheten rundt eksport av krigsmateriell må styrkes gjennom å legge frem eksportkontrollmeldingen tidligere, offentliggjøre begrunnelser for godkjenning av eksportlisenser fortløpende, og gjøre lisensøknader for eksport av krigsmateriell offentlig tilgjengelig.
- Norske myndigheter må jobbe for bedre kunnskap om hvordan Norge kan sikre reell kontroll over norske strategiske varer.
- Norge må kreve sluttbrukerdokumentasjon av alle land vi selger strategiske varer til, inkludert til NATO-land. Det må etableres kontrollrutiner og sanksjonsmekanismer for å sikre at krav om sluttbrukerdokumentasjon overholdes. Sluttbrukerdokumentasjon må også gjelde for delkomponenter og samarbeidsavtaler.
- Norske produsenter av krigsmateriell må følge Norges eksportkontrollregelverk, også når det gjelder delkomponenter, drivstoff og ammunisjon. Dette innebærer at Norge må si nei til samarbeidsavtaler der sluttbrukeren er et land som Norge ikke ville ha eksportert direkte til.
- Norge må styrke etterkontrollmekanismene for sluttbrukerklæring. Det bør iverksettes stikkprøvekontroll på oppgitt sluttbrukerdokumentasjon
- Norske myndigheter må jobbe for å innføre et nasjonalt merkings- og sporingssystem, og jobbe aktivt for å få dette på plass også på et internasjonalt plan.
- Det norske regelverket skal ligge til grunn og følges av norske datterselskaper i utlandet, med mulighet for tilføyinger fra andre regelverk der disse er strengere.
- Norge skal være en aktiv og radikal pådriver for et sterkt og omfattende Arms Trade Treaty (ATT).

2.3. Militære droner og autonome våpensystemer

De siste årene har vi sett en kraftig økning i utviklingen av autonome våpensystemer, også kalt drapsroboter. Autonome våpensystem kan selv velge ut mål og angrepstidspunkt, uten innblanding fra mennesker. Når et autonomt våpensystem handler selvstendig er det vanskelig å holde andre mennesker ansvarlig.

Changemaker mener at:

- Bruken av militære droner senker terskelen for bruk av militær makt. Siden anvendelsen av militære droner ikke er regulert i folkeretten, må utvikling og produksjon av militære droner stoppes.

- Norge må være en aktiv pådriver for at anvendelsen av droner skal være underlagt internasjonal rett på lik linje med annen våpenbruk.
- Norske myndigheter må ta avstand fra dronekrigen ved å stoppe bidrag fra norske aktører til utvikling og produksjon av droneteknologi ment for krig. Drapsroboter bør forbys gjennom FN, og Norge bør støtte opp om og ta en aktiv rolle i initiativet under FNs Våpenkonvensjon (Convention on Certain Conventional Weapons, CCW).
- Produksjon av drapsroboter bør medføre produktbasert utelukkelse fra SPU (Statens Pensjonsfond Utland).

2.4. Kjernefysiske våpen

Atomvåpen skaper en unaturlig maktbalanse i verden og kan både brukes som et implisitt og eksplisitt pressmiddel. I en verden der finanskriser og ekstrem fattigdom bidrar til å opprettholde skjeve maktstrukturer er det ikke forsvarlig at det årlig brukes milliardbeløp på atomvåpenprogram. Atomvåpen er urettferdig fordi de kun beskytter noen få land. Konsekvensene av atomvåpen er derimot ikke-diskriminerende, og må tas av hele menneskeheten. Bruk av atomvåpen vil skape store miljøskader og endre klimaet på jorden radikalt, noe som igjen vil ramme verdens fattigste hardest. I 2021 trådte FNs atomvåpenforbud i kraft, men den undergraves av at en rekke atomvåpenstater ikke har signert eller ratifisert forbudet.

Changemaker mener at:

- Norge må signere og ratifisere FNs atomvåpenforbud, samt være en pådriver for å få andre land til å gjøre det samme
- Norge må ta avstand og jobbe aktivt mot NATO-doktrinen om førstebruk av atomvåpen, og være en pådriver i NATO for å redusere atomvåpens rolle i militære doktriner.
- Atomvåpen må avskaffes fullstendig på grunnlag av humanitære og folkerettslige forpliktelser. Sikkerhetstrusselen atomvåpen skaper er høyere enn sikkerhetsgevinsten, derfor er full atomnedrustning en sikkerhetspolitisk nødvendighet.

2.5. Oljefondets investeringer i våpenindustrien

Statens pensjonsfond utland (SPU), mer kjent som Oljefondet, har investert i nesten halvparten av verdens 100 største våpenselskaper. Til sammen utgjorde disse investeringene i 2018 omkring 55 milliarder kroner og er fordelt på 42 selskaper. Flere av selskapene selger til aktive konfliktsoner. Regelverket for Oljefondets investeringer er ikke i nærheten av de kravene vi stiller for eget salg. Oljefondet har blant annet investert i Raytheon som blant annet har produsert bomber brukt til å begå krigsforbrytelser i Jemen. Oljefondet må heller ikke være investert i okkuperte områder eller autonome våpensystemer. Norge skal ikke tjene penger på krig og okkupasjon - og hvert fall ikke på krigsforbrytelser og menneskerettighetsbrudd.

Changemaker mener at:

- Oljefondet må trekke sine investeringer ut av all industri som produserer krigsmateriell.
- Oljefondet må ikke være investert i okkuperte områder.

- Oljefondet må ikke være investert i autonome våpensystemer.

3 Gjeld

3.1 Innledning

Gjeld er et pengebeløp som en låntaker (debitor) er forpliktet til å betale tilbake til en långiver (kreditor). Å låne penger er et viktig virkemiddel for å finansiere utvikling i lav- og mellominntektsland. Likevel bruker mange lav- og mellominntektsland store deler av statsbudsjettet på å betale ned gamle lån, fremfor å gi befolkningen sin velferdstjenester. Deler av gjelden stammer fra uansvarlige lån og burde i utgangspunktet ikke betales tilbake. I 2020 har koronapandemien ført til en dramatisk forverring av gjeldsproblemene til lavinntektsland, og IMF melder om at over 50% av alle lavinntektsland er i, eller er i stor fare for å havne i en gjeldskrise.¹ Store gjeldsbyrder fører til at penger som burde blitt brukt på utvikling i stedet havner i lommene på kreditor, og kan også brukes som maktmiddel for å styre politikk i lav- og mellominntektsland. Derfor trengs det gode mekanismer for å takle gjeldskriser og tiltak for å hindre at nye kriser oppstår.

3.2. Illegitim gjeld og ansvarlig långivning

En av hovedårsakene til at lav- og mellominntektsland havner i gjeldskrise er uansvarlig långiving. Dette kan være illegitime lån, men kan også være lån som er gitt uten hensyn til landets økonomiske situasjon. Illegitim gjeld stammer ofte fra lån gitt til undertrykkende regimer, og til prosjekter som ikke bidrar til utvikling. Selv om lånene er uansvarlige og ofte bidrar til å skade lokalbefolkningen, kan kreditorer (långivere) kreve å få pengene tilbake fordi debitorland (låntagerland) ikke er beskyttet av internasjonalt lovverk. Ved å anerkjenne gjeld som illegitim overfører man deler av ansvaret for gjeldskriser til kreditor.

Uansvarlige lån er lån som ikke nødvendigvis er illegitime, men som blir gitt uten en god analyse av landets evne til å håndtere en økt gjeldsbyrde. Dette fører til at stater får enkel tilgang på lån som de ikke har mulighet til å betjene, og at kreditorer tjener penger på dette. I slike situasjoner kjøper IMF ofte opp debitorenes gjeld, og dermed er det lite risikofylt for kreditor å gi slike lån. Det er viktig å forhindre uansvarlig utlånspraksis, slik at utlån ikke fører til nye gjeldskriser eller ubærekraftige gjeldsbyrder. Derfor trengs det et bindende internasjonalt regelverk for ansvarlig utlån, som omfatter all utlånspraksis. Store deler av den illegitime gjelden stater har til Norge ble slettet som følge av gjeldsrevisjonen i 2013, men det er fortsatt noen lån som ikke ble anerkjent som illegitime under revisjonen.²

1

<https://www.imf.org/en/News/Articles/2020/11/16/vc111620-current-sovereign-debt-challenges-and-priorities-in-the-period-ahead> (veit ikke hvordan vi skal føre kilder)

² <https://slettgjelda.no/tema/illegitim-gjeld>

Changemaker mener at:

- Illegitim gjeld må slettes fullstendig og umiddelbart uten betingelser, og Norge må jobbe for at andre kreditorland gjennomfører lignende gjeldsrevisjoner som våre egne for å kartlegge og slette illegitim gjeld.
- Kreditorne selv må ta konsekvensene av sin uansvarlige utlånspolitikk. Changemaker støtter derfor betalingsnekt fra gjeldstyngede land på grunnlag av at gjelden er illegitim.
- Norge må arbeide for å etablere felles internasjonale retningslinjer for ansvarlig långiving og lånopptak, som forebygger ubærekraftige gjeldsbyrder.
- Alle typer utlån må legges under retningslinjer for ansvarlig utlån; tradisjonell långiving så vel som eksportkreditter og kjøp av statsobligasjoner.

3.3. Gjeldshåndteringsmekanisme

Dagens komplekse gjeldssituasjon krever et nytt system for gjeldshåndtering. Det trengs en mekanisme som holder både kreditor og debitor ansvarlige for ubærekraftige- og illegitime lån.

I FN har lav- og mellominntektsland tidligere jobbet for å få på plass en gjeldsslettemekanisme, mens rike land har arbeidet mot dette. Norge har ikke tatt stilling til en slik ordning og stemte avholdende til opprettelsen av en ny gjeldsslettemekanisme både i 2014 og 2015.

Changemaker mener at:

- Det må opprettes en internasjonal, åpen og uavhengig gjeldshåndteringsmekanisme som kan skape en rettferdig prosess der den skjeve maktbalansen mellom kreditor og debitor utjevnes.
- Gjeldshåndteringsmekanismen må vurdere hvor mye gjeld som må slettes og hvordan den resterende gjelden kan betales tilbake uten å gå ut over for befolkningens grunnleggende rettigheter og behov og forhindre nye gjeldskriser

3.4. Demokrati i internasjonale finansinstitusjoner

IMF og Verdensbanken, de to største finansinstitusjonene, fordeler makt basert på prinsippet om at dem som bidrar med mest penger til organisasjonen får bestemme. Her ser man en skjevfordeling av makt til rike land på bekostning av fattigere land.

De har også lenge hatt en uskreven regel om at den ene av lederne skal velges av Europa, mens den andre skal velges av USA. Dessuten stiller IMF og Verdensbanken krav ved utlån og gjeldslette, såkalte kondisjonaliteter, til debitorlandene. Disse innebærer ofte strukturelle og økonomiske betingelser, samt politisk reform, og fører til lite reell medbestemmelsesrett for debitorland. IMF og Verdensbanken må demokratiseres og ta et oppgjør med de urettferdige maktstrukturene.

Changemaker mener at:

- Det bør være et krav at en styrebeslutning i IMF og Verdensbanken både trenger flertall av stemmevekten og flertall blant medlemslandene for å bli vedtatt, såkalt "double majority".

- Man må øke antallet representanter fra utviklingsland i styrene til finansinstitusjonene.
- IMF og Verdensbankens ledere velges basert på meritter og ikke på bakgrunn av rike lands preferanser.
- IMF's rolle i lav- og mellominntektsland bør reduseres, og institusjonen bør konsentrere seg om sitt opprinnelige mandat med fokus på overvåkning av medlemslands økonomiske situasjon og tilby kortsiktige lån for å stabilisere stater i fare for å bli rammet av økonomiske kriser.

3.5. Offentlig-privat samarbeid (OPS) og gjeld

Donorer og finansinstitusjoner som IMF og Verdensbanken har de siste årene fremmet offentlig-privat samarbeid for å finansiere utviklingsprosjekter i lav- og mellominntektsland, særlig innen infrastruktur. I et OPS får et privat selskap med seg kreditorer på prosjektet, ved at staten stiller som garantist og tar på seg all risikoen. Problemet er at staten sitter igjen med utgiftene dersom det private selskapet ikke klarer å betjene lånene sine, og kreditorer går til staten for å få oppfylt deres krav på betaling. Stater påkreves heller ikke å føre utgifter i forbindelse med OPS-prosjekter, siden disse utgiftene er potensielle og kun reelle dersom det ikke går som det skal med prosjektet. I tillegg stilles det ingen krav til at stater fører utgifter i forbindelse med OPS-prosjekter, og dermed kan gjeld i praksis skjules for befolkningen og bidra til gjeldskrise.

Changemaker mener at:

- Utgifter fra OPS-prosjekter må føres på lands offisielle regnskap slik at gjeld ikke skjules.
- OPS ikke må brukes som en kondisjonalitet ved lån fra donorer og finansinstitusjoner. Lav- og mellominntektsland må selv få velge om de vil bruke OPS.

3.6. Klimafinansiering og gjeld

Klimafinansiering er økonomiske midler høyinntektsland gir til lavinntektsland for å drive utslippskutt og tilpasning til klimaendringene. Klimafinansiering inngår som en av forpliktelsene i Parisavtalen. Rike land har større økonomiske ressurser, og et historisk ansvar for klimaendringene, og dermed skal disse landene betale for det. Under UNFCCC COP 25 ble det vedtatt hva som kan regnes som klimafinansiering, og det ble bestemt at lån er en av de tellende finansieringskildene. På samme tid er landene som i dag er mest preget av klimaendringer og ekstremvær, også i stor grad sammenfallende med stater som er i, eller på vei inn i, en gjeldskrise. Dette betyr at mange stater i praksis ikke kan ta imot klimafinansiering dersom det blir gitt som lån. Norge gir ikke klimafinansiering i form av lån. Derfor kan Norge være et foregangsland som setter denne problematikken på agendaen, og oppfordrer andre land til å begrense bruken av lån som klimafinansiering.

Changemaker mener at:

- Klimafinansiering i form av lån må begrenses, og bare bør gis dersom det er på gode betingelser til stater som kan håndtere økte gjeldsbyrder. Land som i dag ikke klarer å følge opp sine låneforpliktelser må motta finansiering i form av rene bistandsmidler.

- Norge må jobbe internasjonalt for å sette problematikken på agendaen, samt oppfordre andre land til å begrense bruken av lån som klimafinansiering.

3.7. Statsobligasjoner

En statsobligasjon er en måte stater kan ta opp lån på. Obligasjoner fungerer ganske likt som et banklån, men forskjellen er at staten utsteder et verdipapir som privatpersoner og stater “kjøper” på et fritt marked. Det landet som utsteder obligasjonen vil få penger rett i statskassen uten betingelser, og de som kjøper obligasjonen vil få tilbake hele summen i tillegg til renter over en gitt tidsperiode. Ca. 20% av oljefondets totale investeringer er i statsobligasjoner. I motsetning til resten av Oljefondet er ikke disse investeringene underlagt noen etiske retningslinjer, og begrenses kun til at Norge ikke skal investere i land som er underlagt internasjonale sanksjoner som Norge støtter opp under. Man har derfor ikke mulighet til å sikre seg mot at pengene går til illegitime formål. Dette er problematisk når Norge investerer i land som er involvert i krig, væpnede konflikter eller der myndighetene er ansvarlige for grove menneskerettighetsbrudd. Også i norske kommuner er det stor mangel på retningslinjer for investeringer i statsobligasjoner. Pensjonskasser eller fond kommunen sparer i kan investere i utenlandske statsobligasjoner, og norske kommuners sparepenger kan dermed ende opp i statskassen i til illegitime regimer.

Changemaker mener at:

- Oljefondet og norske kommuner skal opprette etiske retningslinjer for sine investeringer i statsobligasjoner. Retningslinjene må sikre ansvarlighet og forebygge ubærekraftige gjeldsbyrder.

4 Global helse

4.1. Innledning

En grunnleggende årsak til urettferdighet og fattigdom i verden er ulikhet i tilgang til å oppfylle retten til god helse. Globale helseutfordringer er sammensatte, og det er derfor viktig å se helhetlig på helsesystemene i verden. En helhetlig tilnærming til helsetjenester innebærer at man sikrer alle mennesker tilgang til medisiner, helsetjenester, rent vann og tilfredsstillende sanitære forhold. I tillegg er det viktig å anerkjenne at psykisk og fysisk helse må likestilles i en helhetlig tilnærming til global helse. Etter FNs konvensjon om økonomiske, sosiale og kulturelle rettigheter (ØSK) artikkel 12.1 har alle mennesker rett til høyest oppnåelig helsestandard.

4.2 Universell helsedekning

Ifølge Norad lever 1 milliard mennesker med neglisjerte tropiske sykdommer (1). Nærmere en milliard mennesker i verden lever med en psykisk lidelse. Hvert år tar omtrent 800 000 livet sitt og 79% av selvmord globalt skjer i lav- og mellominntektsland. 36% av verdens befolkning har ikke

tilgang til grunnleggende helsetjenester, og med tilgang lider mange likevel av de økonomiske kostnadene (2)(3).

Høsten 2019 ble verdens første politiske erklæring om universell helsedekning vedtatt samtidig som WHO ga ut en handlingsplan om temaet (UN, 2019; WHO, 2019). Disse tallene er noe av bakgrunnen for at universell helsedekning i alle land innen 2030 er et av målene i FNs utviklingsagenda. For å nå målet om lik tilgang til helsetjenester for alle, er det nødvendig å sikre en mer rettferdig fordeling av medisiner, kunnskap og personell, utdanning og sysselsetting av kvinner, bekjempelse av korrupsjon og investering i infrastruktur.

Changemaker mener at:

- Alle mennesker skal få oppfylt sin rett til høyest oppnåelig helse uavhengig av sosialt eller biologisk kjønn, alder, seksuell orientering, etnisitet, kultur, religion, funksjonsnedsettelse eller økonomi.
- Norge må jobbe aktivt for å oppnå FNs bærekraftsmål delmål 3.3 om å stoppe spredningen av AIDS, malaria, tuberkulose og neglisjerte tropiske sykdommer samt bekjempe hepatitt, vannbårne- og andre smittsomme sykdommer innen 2030.
- Norge må sikre at psykisk helse integreres som en naturlig del av alt helsearbeid som Norge driver og støtter internasjonalt. Dette innebærer å bekjempe stigmatisering og å sikre informasjonsspredning, forebygging og tilgang til behandling.
- Norge må være bevisst sitt ansvar for å fremme menneskerettigheter, og gå foran som et foregangsland ved å signere og ratifisere tilleggsprotokollen.
- Norge må følge opp handlingsplanen fra 2019 og sikre støtte til å implementere de ulike tiltakene frem mot den første evalueringen i 2023.

4.3. Vann og sanitær

I 2010 ble retten til rent vann formelt anerkjent under ØSK-konvensjonen. Vann er en forutsetning for liv, matproduksjon og sanitet, og er derfor essensielt for global helse og fattigdomsbekjempelse. Tilgang på rent vann og gode sanitærforhold er helt essensielt for god helse og økonomisk utvikling (4). I følge FN mangler 1 av 3 mennesker tilgang til trygt drikkevann, og over halvparten av verdenspopulasjonen manglet tilgang på trygge sanitærforhold i 2019(4). Vann og sanitære forhold er en forutsetning for jenters mulighet til å gå på skolen ved menstruasjon. Jenter pålegges videre ofte oppgaven å hente vann, som kan hindre utdanningsmuligheter og øke risikoen for å bli utsatt for vold. Flere millioner mennesker dør av vannbårne sykdommer, og mange av disse er barn under fem år, i lav- og mellominntektsland. Diarisykdommer og andre vannbårne sykdommer kan reduseres ved hjelp av tilgang til rent vann, gode sanitærforhold og god hygiene (5).

WTO fremmer gjennom General Agreement on Trade in Services (GATS-avtalen) privatisering av vann som en løsning for effektivisering av tilgangen til rent drikkevann for mennesker verden over. Dette gjør også Verdensbanken gjennom "Private Participation in Infrastructure" (PPI) og "Public-Private Infrastructure Advisory Facility" (PIIAF). Privatisering av offentlige tjenester har ofte vært stilt som en betingelse av aktører som International Monetary Fund (IMF) og Verdensbanken når de tilbyr lån og gjeldslette til lav og mellominntektsland. I realiteten fører privatisering til at fattig befolkning i lav-

og mellominntektsland mister tilgang til vann fordi utgiftene kan bli svært høye. Privatisering av vann muliggjør at multinasjonale selskaper kan kjøpe bruksrett på vannressurser. Dette avskjærer lokalbefolkningen fra deres lokale drikkevannsressurser, og muliggjør rovdrift på grunnvannsressurser og forurensning av innsjøer og elver i lav- og mellominntektsland. Oljefondet eier aksjer for milliarder av kroner i selskaper som utnytter vannressurser i lav- og mellominntektsland.

Changemaker mener at:

- Alle mennesker, skal ha lik tilgang til rent vann og trygge sanitærforhold for å unngå infeksjoner og sykdom, overgrep og fare og ekskludering fra arbeid og utdanning.
- Retten til vann vil styrkes gjennom ratifisering av tilleggsprotokollen i ØSK-konvensjonen.
- Oljefondet må trekke ut investeringene sine fra selskaper som utnytter privatiserte vannressurser i lav- og mellominntektsland.
- Vann skal ikke være en handelsvare på en måte som gjør at fattig befolkning i lav- og mellominntektsland mister tilgang til vann

4.4. Seksuelle og reproduktive rettigheter

Ivaretagelse av menneskers seksuelle og reproduktive helse og rettigheter (SRHR) er en forutsetning for utvikling og bekjempelse av fattigdom i verden og for deltakelse og likeverd i samfunnet. Framgangen til bedre seksuell og reproduktiv helse trues av fattigdom, mangel på informasjon, humanitære kriser, og religiøse aktører som aktivt motarbeider seksuelle rettigheter.

I lav- og mellominntektsland anslår man at komplikasjoner under svangerskap og fødsel, er den ledende dødsårsaken blant jenter mellom 15 og 19 år(6). Abort er i store deler av verden kontroversielt, og i flere land kriminalisert (7). Forskning viser at forbud mot abort ikke fører til færre aborter, men heller flere utrygge aborter og dødsfall(8). Halvparten av alle aborter som gjennomføres i verden anses å være livsfarlige(9).

Global Gag Rule er en bestemmelse som forbyr USA å støtte organisasjoner og sykehus som informerer om eller utfører abort og andre reproduktive helsetjenester. Regelen blir stadig fjernet og gjeninnført ved maktskifter i USA, og virker svært skadelig for det internasjonale arbeidet for SRHR og forebygging av utrygge aborter.

Informasjon om og tilgang på familieplanlegging er en reproduktiv rettighet som kan forhindre uønskede svangerskap, utrygge aborter og fremme god seksuell og reproduktiv helse (10).

Changemaker mener at:

- Norge må fortsette å kjempe for menneskers seksuelle og reproduktive helse og rettigheter.
- Norge må jobbe for å sikre fokus og ressurser til innovative løsninger og helhetlige helsesystemer som kan forbedre mødre- og barnehelsen, og bidra til bærekraftsmålet om å redusere global svangerskapsrelatert dødelighet.
- Norge må kjempe for at abort blir lovlig, tilgjengelig og trygt globalt. Det forventes at Norge fremmer slike tiltak og aktivt arbeider imot "Global Gag Rule" i internasjonale fora.

- Norge skal arbeide internasjonalt for at seksualundervisning, prevensjon og familieplanlegging blir universelt.
- Norge må kjempe for at menstruasjon ikke er et hinder for deltakelse i samfunnet og en årsak til diskriminering.

4.4.1. LHBTQ+

Lesbiske, homofile, bifile, transseksuell og queer (LHBTQ+) er grupper som er spesielt utsatt for diskriminering, trakassering og undertrykkelse. I 70 land er seksuell aktivitet med samme kjønn ulovlig, hvorav det i 9 av dem medfører dødsstraff(11). Mennesker innenfor LHBTQ+, er særlig utsatt for psykiske helseplager og statistikk viser at unge LHBTQ+ personer har oftere selvmordstanker enn andre grupper(12). LHBTQ+ personers rettigheter må settes på den internasjonale dagsordenen

Changemaker mener at:

- Norge må arbeide systematisk for å løfte LHBTQ+ sine rettigheter i internasjonale forum.
- Norge må gi et tydelig signal til andre stater når de utfører menneskerettighetsbrudd, på grunnlag av seksuell orientering og identitet i helsevesenet.

4.5. Tilgang til medisiner

Nødvendige legemidler er medisiner som tilfredsstillende prioriterer helsebehov i en befolkning. Ifølge WHO mangler nesten to milliarder av verdens befolkning tilgang til nødvendige medisiner. To viktige årsaker til at mennesker ikke har tilgang til nødvendige medisiner er at de er for dyre eller at de ikke finnes.

4.5.1. Patenter

Høye medisinpriser opprettholdes blant annet av at mange legemidler er patenterte. Patenter sikrer produsentene enerett på produksjon av medikamenter i 20 år gjennom The Agreement on Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights (TRIPS) i WTO15. I patentperioden kan legemiddelselskaper sette den prisen de vil. Legemiddelselskapene kan utvide patentene ved små endringer av medisinen. Dette kalles evergreening. I TRIPS-avtalen finnes det en unntaksbestemmelse om tvangslisensiering dersom et land er i en krisesituasjon, men denne har vist seg å være vanskelig å benytte seg av. For mer informasjon om patenter og TRIPS-avtalen, se kapittel 5.2. Patentsystemet medfører også at medisinsk forskning hovedsakelig blir rettet mot et rikt marked, fordi primærsensitivitet er økonomi. Det gjør at selskapene i mindre grad fokuserer på å utvikle medisiner mot sykdommer som i hovedsak rammer fattige mennesker. Antimikrobiell resistens mot infeksjonssykdommer er et økende problem globalt. Resistens fører til redusert mulighet for å forebygge og behandle infeksjonssykdommer, og at komplekse prosedyrer som kirurgi og cellegift kan bli livsfarlig.

Changemaker mener at:

- Det er viktig å se på alternative finansieringsmodeller til dagens system, som både fungerer som insentiv til å forske på medisiner mot neglisjerte sykdommer og øker tilgangen til medisiner for alle.
- Norge må arbeide aktivt for en reforhandling av TRIPS-avtalen som styrker unntaksbestemmelser som bidrar til å øke tilgang på nødvendige medisiner.

4.5.2. Etisk lisensiering

Medisinsk forskning i Norge gjennomføres av universiteter og andre institusjoner finansiert gjennom offentlige midler. Legemiddelselskaper kan kjøpe lisens på den patenterte forskningen, som betyr at universitetene må sette krav om at norske lisenser skal være tilgjengelig for generisk produksjon. Dette kan øke tilgangen til medisiner, spesielt i lav- og mellominntektsland ([link til etisk lisensiering av medisinsk forskning](#)).

Changemaker mener at:

- Norske universiteter som driver med medisinsk forskning må ferdigstille og implementere rammeverk for salg av lisenser. Et slikt rammeverk for salg av lisenser må offentliggjøres.

4.5.3 Investeringer og tilgang til medisiner

Oljefondet er investert i noen av verdens største legemiddelselskaper. En av Oljefondets største investeringer er legemiddelselskapet Novartis(13). I perioden 2006-2013 forsøkte Novartis å saksøke den indiske staten om spørsmål knyttet til patentrettigheter i et forsøk på å forhindre India i å produsere billigere kopimedisiner.

Changemaker mener at:

- Oljefondet må trekke ut investeringene sine fra legemiddelselskap som setter profitt over menneskeliv og tilgang til medisin.
- Etikkrådet i Oljefondet må utarbeide klare etiske retningslinjer for investeringer i legemiddelselskap.

4.6. Kjønnbasert vold

Kjønnbasert vold rammer en av tre kvinner verden over. Kjønnbasert vold er alle typer vold som skjer på grunn av sosialt bestemte kjønnsforskjeller(14). Dominerende sosiale, kulturelle og religiøse normer og praksiser er viktige årsaker til kjønnbasert vold i mange samfunn og kan ramme mennesker uansett seksualitet og kjønnsidentitet. Kjønnbasert vold er en av hovedårsakene til kvinners død, psykiske og fysiske helseskader – og er en enorm barriere for deltakelse i samfunnet. Ifølge Verdensbanken har ni av ti land diskriminerende lovverk som begrenser kvinners deltakelse i samfunnet(15). Mangel på økonomiske rettigheter hindrer kvinner fra å tilegne seg arbeid og eiendom. Kvinnekonvensjonens komité anerkjenner fattigdom i seg selv som en form for vold mot kvinner, fordi fattigdom så betraktelig øker risikoen for å bli utsatt for vold. FNs resolusjon 1325 om

kvinner, fred og sikkerhet kom i år 2000, og siden har det kommet seks sikkerhetsresolusjoner om kjønnsbasert vold²³. Flere av disse omhandler kvinners stilling i krig- og konfliktsituasjoner, og særlig sårbarhet for seksualisert vold som våpen i krig. I Norge har implementeringen av 1325 resultert i fire handlingsplaner; den siste fra 2019(16).

Changemaker mener at:

- Kjønnsperspektivet må inkluderes i alle sider av utviklingspolitikken.
- Norge må iverksette handlingsplanen fra 2019, og sikre finansiering av denne.
- Norge skal jobbe internasjonalt for å få på plass kontrollmekanismer og straffeforfølge forbrytelser knyttet til kjønnsbasert vold.
- Norge må gå gjennom hvilke tropper de støtter; dette gjelder også militære tropper som bidrar til FN-styrkene i land som er rammet av krig og konflikt.
- I arbeidet mot kjønnsbasert vold må Norge synliggjøre særlig sårbare grupper som urbefolkning, kvinner på flukt og kvinner med funksjonsnedsettelse eller andre marginaliserte identiteter
- Norge må legge press på andre stater for å overholde de internasjonale avtalene Kvinnekonvensjonen, Istanbul-konvensjonen og barnekonvensjonen.
- Norge må bruke sin posisjon i Sikkerhetsrådet til å sette kjønnsbasert vold under krig, konflikt og i humanitære kriser høyt på agendaen, samt legge press på stater som ikke gjør nok for å beskytte kvinner og jenter fra vold.

5. HANDEL

5.1 Innledning

Internasjonal handel kan være et av de mest effektive hjelpemidlene lav- og mellominntektsland kan bruke for å jobbe seg ut av fattigdom. Slik det fungerer i dag er det globale handelssystemet urettferdig fordi høyinntektsland sitter med stor makt. Store selskaper har også svært stor makt fordi de får delta i forhandlinger som offentligheten ikke får innsikt i. Dette skaper en skjev fordeling av verdens ressurser, hindrer utvikling og undertrykker verdens fattige. Over tid har det politiske omfanget av handelsavtaler utvidet seg, slik at handelssystemet nå også regulerer saker som for eksempel intellektuell eiendom og reguleringer av tjenestesektoren. Denne utviklingen truer lands politiske handlingsrom og demokratiske rettigheter.

Handelssystemet må underlegges disse prinsippene:

- Handelssystemet må i mye større grad fremme lav- og mellominntektsland interesser. Nye handelsavtaler må forhandles i fora hvor alle parter er likestilte og lav- og mellominntektsland har en sterkere rolle enn i dag.
- Nye handelsavtaler må forhandles i fora hvor alle parter er likestilte ikke bare på papiret men også i praksis, og lav- og mellominntektsland har en sterkere rolle enn i dag. Disse foraene må være åpne for offentligheten og gi gode muligheter for at interessenter kan gi innspill, særlig sivilsamfunn og utsatte grupper i lav- og mellominntektsland.

- Nye handelsavtaler må forhandles i fora hvor alle parter er likestilte og lav- og mellominntektsland har en sterkere rolle enn i dag. Disse foraene må være åpne for offentligheten og gi gode muligheter for at interessenter kan gi innspill, særlig sivilsamfunn og utsatte grupper i lav- og mellominntektsland.
- Handelsavtaler skal i minst mulig grad undergrave lav- og mellominntektslands politiske handlingsrom og demokratiske systemer.
- Lav- og mellominntektsland må kunne bruke økonomiske virkemidler for å bygge opp en levedyktig industri.
- Lav- og mellominntektsland må få bedre markedstilgang i rike land, særlig når det gjelder landbruksvarer.
- Alle subsidier som fører til dumping i lav- og mellominntektsland må forbys.
- Et rettferdig handelssystem må ta hensyn til, og fremme, FN-pakten, FNs menneskerettighetskonvensjoner, arbeiderrettigheter og andre folkerettslige, etiske rammeverk.
- Handelsinteresser kan ikke gå på bekostning av hensyn til klima, miljø og biologisk mangfold. Også virkemidler utenfor handelssystemet må i større grad tas i bruk for å fremme konkurransedyktig industri i lav- og mellominntektsland.

5.2 WTO og multilaterale avtaler

WTO er per i dag den viktigste institusjonen som regulerer det internasjonale handelssystemet. WTO er den største arenaen for forhandlinger om nye handelsavtaler. Videre er det WTOs tvisteløsningsmekanisme som bestemmer utfallet ved uenigheter i tolkningen av handelsavtaler, både de som er vedtatt innenfor og utenfor WTO. WTO er konsensusbasert, der alle medlemmer i prinsippet har vetorett. Dette gjør WTO til en av de mest demokratiske internasjonale organisasjonene i verden i dag. Likevel er det forbedringspotensiale. I noen tilfeller har rike land blitt enige om en avtale utenfor WTO, for så å bruke deres økonomiske og politiske muskler til å presse utviklingsland til å godta avtalen. I andre tilfeller har offentligheten fått lite innsikt i forhandlinger som har pågått i WTO. Det har også vært vanskelig for utviklingsland å ta i bruk tvisteløsningsmekanismen. WTOs tre viktigste avtaler er avtalen om handel og toll (GATT), avtalen om tjenestehandel (GATS) og avtalen om intellektuell eiendom (TRIPS). Det at GATS og TRIPS omhandler tema som særlig er viktig for rike land gjenspeiler at disse landene ennå har uforholdsmessig stor makt i WTO. Saker som er viktig for utviklingsland, som handel i landbruksvarer, finnes det ennå ingen egen avtale på. Det finnes heller ikke en betydningsfull avtale på bærekraft eller etisk handel.

Changemaker mener at:

- Forhandlinger om nye handelsavtaler må i størst mulig grad foregå i åpne, multilaterale fora, helst i WTO.
- Det må vedtas en WTO-avtale som sikrer at all handel gjennomføres med etiske retningslinjer som tar hensyn til arbeidernes rettigheter, arbeidsforhold, levelønn og miljø. Det i større grad må tas hensyn til alle lav- og mellominntektsland, ikke bare de minst utviklede landene i WTO.

- Lav- og mellominntektsland sine sanksjonsmuligheter i WTOs tvisteløsningsmekanisme må styrkes.
- “Frys- og skralleklausuler” ikke skal være en del av fremtidige avtaler om tjenestehandel. TRIPS-avtalen ikke skal gjelde for de minst utviklede landene.
- Patenttiden i TRIPS skal gjøres kortere.
- TRIPS-avtalen kun skal kunne tillate å ta patenter på nye oppfinnelser.
- TRIPS-avtalen må harmoniseres med konvensjonen om biologisk mangfold, slik at grupper som sitter på tradisjonell kunnskap sikres deler av overskuddet når denne kunnskapen benyttes kommersielt.
- Det må bli mye enklere for land å ta i bruk unntaksbestemmelsen om tvangslisens og parallellimport for lav- og mellominntektsland.
- TRIPS-avtalen må garantere at alle mennesker får tilgang på medisiner, og at begrepet nasjonal krisesituasjon også må dekke behov for tilpasning til klimaendringer. TRIPS-avtalen skal inneholde en maksimumsstandard for beskyttelse av patenter i det enkelte land, i stedet for en minimumsstandard.
- Det ikke skal gå an å ta patent på planter og dyr.

5.3 Bilaterale handels- og investeringsavtaler

En bilateral handelsavtale er en avtale mellom to land. Her blir de enige om å gi hverandre handelsfordeler foran andre land. Når det er stor økonomisk ulikhet mellom partene, kan parten med større økonomisk makt presse motparten inn i ufordelaktige avtaler. Dette kan gå på bekostning av for eksempel arbeiderrettigheter eller det politiske handlingsrommet til lav- og mellominntektsland. Utenlandske direkteinvesteringer (FDI) er investeringer gjort av selskap i andre

land enn sitt eget. Utviklingsland får via FDI tilgang på kapital, noe som kan bidra til å skape arbeidsplasser og positive ringvirkninger. Det finnes flere avtaler som regulerer det internasjonale regelverket for investeringer, deriblant bilaterale investeringsavtaler (BITs). Avtalene skal gi investorer mer beskyttelse slik at de vil investere i andre land. Imidlertid fører de også til begrensninger i mulighetene land har til å regulere økonomien sin. BITs er langt fra tilstrekkelige for å sikre gode investeringer, og kan også motvirke at investeringer gir positive ringvirkninger. Norge har ikke inngått nye BITs siden 90-tallet, men det er flere politiske krefter i Norge som vil utvide bruken av dem. Norge inkluderer også såkalte investor-stat-tvisteløsningsmekanismer (ISDS) i modellavtalen for BITs. Via ISDS får investorer mulighet til å kreve kompensasjon fra staten de operer i hvis staten har brutt en standard i handels- eller investeringsavtalen. Dette kan føre til at stater vegrer seg for å vedta strengere reguleringer på for eksempel miljø, helse og arbeiderrettigheter.

Changemaker mener at:

- Norske myndigheter må foreta en konsekvensutredning og en bred høringsrunde i forbindelse med enhver bilateral handels- eller investeringsavtale. I denne prosessen må også sivilsamfunns grupper fra avtale partnerens land ha tilgang.
- Norge ikke skal inngå investeringsavtaler med lav- og mellominntektsland

- Norge ikke skal inkludere ISDS i eventuelle nye BITs eller andre handels- eller investeringsavtaler.
- Norge ikke kan la sine bi- eller plurilaterale avtaler med lav- og mellominntektsland inneholde en strengere patentlovgivning enn TRIPS-avtalen.
- Det er viktigere å fokusere på gode rammeverk og reguleringer for FDI enn på hvor mye som investeres. Om en investering er god eller dårlig avhenger også av type investering og hvilke sektorer det investeres i.

5.4 Norsk unilateral handelspolitikk

Unilateral politikk er politikk Norge bestemmer helt selv. Norge er et lite men rikt land og representerer for visse industrier et viktig marked og i andre en stor eksportør. I “the commitment to development index” fra 2018, som rangerer rike land etter hvor utviklingsvennlige de er, var

Norge det nest dårligste landet på handelspolitikk. Dette skyldes i stor grad Norges landbrukspolitikk, men Norge scorer også dårlig på andre områder. Norge bruker en blanding av høye tollmurer og store produksjonssubsidier til å beskytte landbruket sitt. Norge kan derfor både få en mer utviklingsvennlig, og bærekraftig, handelspolitikk.

Changemaker mener at:

- Norge må erstatte produksjonsdrivende subsidier med virkemidler som fremmer ‘bærekraftig ressursbruk.
- Norge må ta i bruk flere virkemidler slik at eksportører i lav- og mellominntektsland får bedre tilgang på det norske markedet.
- Norge må jobbe for at varer som importeres fra lav- og mellominntektsland er produsert på en bærekraftig og etisk forsvarlig måte, men at dette ikke skal brukes som påskudd for proteksjonistisk politikk.
- Norge må gi handelspreferanser til lav- og mellominntektsland fremfor rike land.

5.5 Bedrifters samfunnsansvar og etisk forbruk

Dagens økonomiske system preges av bedrifter og selskaper med lange, globale verdikjeder. Varene vi i dag finner i norske butikker har stor påvirkning på samfunn og miljøer over hele verden.

Dessverre er det mange bedrifter både i Norge og internasjonalt som ikke tar dette ansvaret på alvor. Hverken bedriften selv, forbrukere eller samfunnet generelt har oversikt overproduksjonsforholdene i verdikjeden deres. Dette betyr at bedriftene i verste fall uvitende bidrar til omfattende menneskerettighetsbrudd og miljøødeleggelser.

I dag finnes det gode retningslinjer først og fremst FN's veiledende prinsipper for bedrifter og menneskerettigheter (UNGPs) og OECDs retningslinjer for flernasjonale selskaper, som skisserer hvordan bedrifter kan opptre ansvarlig.

For å gjøre det mulig for konsumenter å vite hvilke varer som er etisk og rettferdig produsert finnes det sertifiserings- og merkeordninger som det stilles strenge krav til å være en del av.

Merkeordningene i seg selv kan ikke forandre handelssystemet, men bidrar likevel til bevisstgjøring og aktive valg hos forbrukere som igjen kan påvirke konvensjonelle markedsaktører til å produsere mer etisk.

Changemaker mener at:

- Bedrifter må utføre aktsomhetsvurderinger som sikrer at underleverandører ikke bryter med etiske retningslinjer.
- Norske bedrifter er ansvarlige for at de og deres leverandører utbetaler minstelønn til, og legger til rette for fagorganisering av sine arbeidere.
- Norge må vedta en menneskerettighetslov for næringslivet som krever at norske bedrifter, inkludert datterselskaper og leverandører, som opererer i utlandet vurderer og håndterer risikoen for at menneskerettigheter blir brutt og miljøet ødelegges.
- Norge skal bidra konstruktivt i de pågående forhandlingene i FN for å sikre en internasjonal juridisk bindende traktat som ansvarliggjør multinasjonale selskaper som bryter menneskerettighetene. Denne avtalen må inneholde tilsvarende strenge krav som UNGPs. Norge skal jobbe aktivt for å få på plass juridisk bindende internasjonale retningslinjer for investorplikter og bærekraftige investeringer.
- Sertifiserings- og merkeordninger er et viktig handlingsalternativ som kan bidra til at fattige arbeideres vilkår forbedres.

5.6 Oljefondets investeringer

Oljefondet er verdens største statlig eide fond. Hvordan dette investeres har konsekvenser for bærekraft og menneskeliv over hele verden. Oljefondet har som formål å tjene penger til fremtidige generasjoner og en forpliktelse til å tjene pengene på etisk vis. I dag kommer Etikkrådet med råd til Norges Bank om observasjon eller utelukkelse av selskaper de mener ikke handler i overensstemmelse med bankens retningslinjer. Norges Bank har igjen veto rett på hvilke selskaper Oljefondet skal trekke seg ut av.

Changemaker mener at:

- Profitt ikke skal veie tyngre enn de etiske forpliktelsene til oljefondet. Siden Norges Bank har som mål å maksimere profitt fra fondet, og samtidig sitter med veto rett om utelukkelse, er det en fare for at hensyn til avkastning går foran etiske hensyn. Derfor er det viktig at Etikkrådet kan gjøre uavhengige vurderinger av de etiske forpliktelsene. På denne måten vil man kunne unngå potensielle interessekonflikter. Slik vil etikken få den plassen den skal ha.
- Det er viktig at Norges Bank har en åpen og effektiv prosess i vurderingen av uttrekk fra selskaper. For å sikre dette, og for å fange opp de bruddene som den etiske forvaltningen i dag ikke har kapasitet til å adressere, må det bevilges økte ressurser til det etiske arbeidet i Oljefondet. Dette kan komme i form av flere ansatte i Etikkrådet og i Etikkrådets sekretariat. Det er viktig å sikre tilstrekkelig åpenhet rundt bankens rapporteringsmekanismer for

ansvarlig forvaltningsvirksomhet. Økte ressurser til styrking av det ansvarlige eierskapsarbeidet hos Norges Bank Investment Management (NBIM) kan sikre dette.

6 Kapitalflukt

6.1 Innledning

Multinasjonale selskaper unndrar enorme summer ved bruk av skatteparadiser og metoder som kompliserte selskapsstrukturer, internprising og skjulte eiere. Skatteparadis er land eller områder som kjennetegnes ved at de tilbyr utenlandske aktører lav eller ingen skatt, anonymitet, og enkle og fleksible regler for registrering og oppretting av selskaper. Finansielt hemmelighold i skatteparadiser muliggjør ulovlig kapitalflukt. Årlig forsvinner minst 620 mrd. dollar i tapte skatteinntekter globalt på grunn av selskapers aggressive skatteplanlegging. Kapitalflukt fører til lavere skatteinntekter til staten. Dette er et stort hinder for utvikling og reduksjon av økonomisk ulikhet.

Changemaker mener at det internasjonale skattesystemet må underlegges følgende prinsipp:

- Alle virksomheter og individer må betale skatt hvor verdiene skapes.
- Norge må innføre reguleringer og lover som bidrar til et åpent og rettferdig skattesystem
- Det internasjonale finanssystemet må være åpent og transparent
- Forhandlinger om det internasjonale finanssystemet må skje i multilaterale og åpne fora, hvor lav- og mellominntektsland stiller like sterkt som rike land. Sivilsamfunn og andre interessenter må ha tilgang til å delta i forhandlingene.
- Internasjonale skatteavtaler må ta hensyn til lav- og mellominntektslands interesser
- Skatterådgivere og institusjoner som legger til rette for kapitalflukt må ansvarliggjøres

6.2. Tiltak for økt åpenhet

For å hindre muligheten for kapitalflukt, er vi avhengig av økt finansiell åpenhet. Finansielt hemmelighold gjør det vanskelig for sivilsamfunn å holde selskaper og skatteparadis ansvarlige. Vi trenger mer informasjon om selskaper og deres aktivitet, og det er sentralt at denne informasjonen er tilgjengelig.

Changemaker mener at:

- Norge må forbedre dagens land-for-land-rapportering (LLR). Inntektsbegrensningen for å levere LLR bør bli vesentlig lavere, og kravene bør bli mer omfattende slik at flere bransjer blir rapporteringspliktige. Alle rapporteringer bør bli offentlig tilgjengelig informasjon.
- Informasjonsutvekslingsavtaler må bli mer inkluderende. Norge må være en pådriver for å senke terskelen for å få informasjon utlevert, og øke kvaliteten på informasjonen som blir delt automatisk mellom land. Informasjon fra et selskaps land-for-land-rapportering må deles automatisk med landene hvor selskapet har virksomhet, ettersom lav- og

mellominntektsland ofte ikke har samme kapasitet til å følge opp skatterapportering fra selskaper i eget land.

- Den vedtatte loven om register for reelle rettighetshavere må settes i verk. Det er sentralt at definisjonen som skal ligge til grunn for hvem som er registreringspliktige, er omfattende. Dersom definisjonen er for snever, opprettholder man høy grad av hemmelighet, samtidig som det forblir vanskelig å sanksjonere de som er skyldige i kriminalitet.

6.3. Mellomstatlig gruppe på skatt i FN

Ulovlig kapitalflukt er et tema som i løpet av de siste årene har blitt tatt opp i arenaer som OECD og G20. Dette er arenaer hvor lav- og mellominntektsland, som er hardest rammet av ulovlig kapitalflukt, i liten grad er representert. I 2020 initierte ECOSOC, under norsk presidentskap, FACTI-panelet (UN High Level Panel on International Financial Accountability, Transparency and Integrity for Achieving the 2030 Agenda). Panelet kom i 2021 med en rekke anbefalinger til hvordan man kan forhindre kapitalflukt. Et av forslagene var å opprette et skatteorgan i FN som skal hindre ulovlig kapitalflukt ved å bistå i utformingen og harmoniseringen av politiske løsninger samt løse skatterelaterte tvister.

Changemaker mener at:

- FACTI-panelets anbefaling om å opprette en mellomstatlig gruppe på skatt i FN må bli implementert.

6.4 Statlige investeringer i skatteparadis

I mange lav- og mellominntektsland er det vanskelig å gjennomføre investeringer direkte, fordi finansielle institusjoner og skattesystemer ofte er svært mangelfulle og komplekse. En konsekvens av dette er at utviklingsfond tar i bruk finansielle mellomledd i investeringene sine. Disse mellomleddene er ofte skatteparadis. Problematikken med slike investeringer er at de ofte vil bidra til å legitimere bruk av skatteparadis og undergrave de generelle formålene til utviklingsfond. Dette gjelder blant annet en rekke av oljefondets- og Norfunds investeringer.

Changemaker mener at:

- Norfund må finne gode alternativer til finansielle mellomledd i skatteparadis, og fase ut bruken av skatteparadis.
- Norfund må være åpen om sin bruk av finansielle mellomledd.
- Bruken av skatteparadis bør opphøre og selskapene som er opprettet i skatteparadis, bør legges ned.
- Oljefondets forventningsdokument om skatt og åpenhet bør danne grunnlag for nye uttrekningskriterier for oljefondet.

6.5 Skatterådgivere og skatteplanlegging

Skatterådgivere, som blant annet jobber i revisjonsselskaper, banker og advokatfirmaer, hjelper organisasjoner, selskaper og privatpersoner med skatteplanlegging. Skatteplanleggingen kan skje i lovverkets gråsoner, være direkte ulovlig. Når det kommer frem at klienter benytter seg av skatteparadiser, har skatterådgivere et stort ansvar. Videre, som spesialister på skatt vil skatterådgivere ofte bli benyttet av myndighetene under rådføring om skattespørsmål. Her har man sett at skatterådgivere ofte utnytter denne situasjonen for å fremme egne - og klientenes særinteresser.

Changemaker mener at:

- Skatterådgiverenes makt i finanssystemet må begrenses ved å sørge for at flere aktører blir hørt i skattespørsmål.
- Det er nødvendig å innføre tiltak som hindrer skatteplanleggere i å bidra til ulovlig kapitalflukt.
- Revisjonsregler må underlegges et nøytralt internasjonalt organ i FN, og ikke International Accounting Standards Boards, som i stor grad er styrt av private selskaper som har stor egeninteresse i utviklingen av revisjonsreglene.

6.6. Enhetlig skattelegging

Dagens skattesystem er tilpasset en verden før globalisering. Det fører til mange hull i skattesystemet som multinasjonale selskaper kan benytte seg av. Derfor er det behov for at skattleggingen bli gjort mer enhetlig. Enhetlig skattelegging innebærer å se den totale inntekten til et multinasjonalt selskap, altså alt selskapet tjener i alle land det opererer i. Deretter benyttes en formel for å fordele hvor stor prosent av skattegrunnet som det skal skattes av i hvert av landene der selskapet er til stede. Formelen må fortsatt fremforhandles, men den bør ta hensyn til blant annet selskapets salg, kostnader av ansatte og eiendeler. Det aller viktigste er allikevel at lav- og mellominntektslands interesser ivaretas i formelen. Enhetlig skattelegging vil ikke overkjøre hvert enkelt lands rett til å selv bestemme sitt eget skattenivå.

Changemaker mener at:

- Norge bør innføre en enhetlig tilnærming til skattlegging av multinasjonale selskaper for å fjerne den skattemessige fordelingen av å forskyve profitt til skatteparadis og bort fra landet der verdiene blir skapt.
- Det er viktig at lav- og mellominntektsland tas spesielt hensyn til i utarbeidelsen av et enhetlig system, slik at de får en rettferdig del av skatten de har krav på.

7 Klima og miljø

7.1 Innledning

Klimakrisa er en av de største utfordringene verden står overfor i dag, og er et globalt rettferdighetsproblem. De som opplever de verste konsekvensene av klimaendringene er ikke de som har skyld i dem i utgangspunktet. For å nå klimamålene verden har satt seg innen 2030, må alle land bidra. Likevel må land med høy økonomisk kapasitet og stort historisk ansvar for utslippskutt, ta den største byrden.

Samtidig med klimakrisa står verden også i en naturkrise. Verdens biologiske mangfold og økosystemer på land og i hav er under et stort press. Naturen er ikke noe som kun har nytteverdi for mennesker, men har egenverdi i seg selv. Det er derfor essensielt å se klimatiltak i sammenheng med miljøvern, slik at tiltakene samspiller heller enn å motvirke hverandre.

Changemaker har et særlig fokus på global klimarettferdighet. Veien mot det globale nullutslippssamfunnet må skje på en helhetlig og rettferdig måte med fokus på menneskerettigheter, urfolks rettigheter, ung deltakelse, og med hensyn til natur, miljø og biologisk mangfold. Vi mener løsningene ligger i politiske endringer heller enn hos enkeltpersoner. Norge må gjøre mye mer både nasjonalt og internasjonalt i tråd med vårt rettmessige ansvar(1).

7.2 Internasjonal klimapolitikk

7.2.1 Internasjonale avtaler og forhandlinger

Norges internasjonale klimaengasjement går i stor grad gjennom FNs klimaregime (UNFCCC), og derunder internasjonale klimaforhandlinger og avtaler. Den mest sentrale er Parisavtalen fra 2015, som har som mål å begrense global oppvarming til 1,5°C sammenlignet med førindustriell tid. Avtalen er bygget på et felles, men differensiert ansvar og kapasitet i lys av ulike nasjonale forutsetninger. Dette betyr at rike land både må kutte hjemme samtidig som de blant annet bidrar med klimafinansiering til utslippskutt, tilpasning og tap og skade til utviklingsland. Slik vil avtalen bidra til en rettferdig ansvarsfordeling.

Likevel er det tydelige maktforskjeller på klimatoppmøtene. Rike land oppfyller ikke kravene, og er redde for å betale og ta ansvar. Samtidig er det vanskelig for de landene som allerede rammes av klimaendringene og værrelaterte katastrofer, og som samtidig sliter med andre kriser som fattigdomskrise og gjeldskrise. Derfor er det viktig at reelle finansieringsløsninger til de klimaendringene som allerede skjer, får større plass i forhandlingene. Dette er en essensiell del av å nå klimamålene på en rettferdig måte. Det er også viktig at rike land ikke prøver å forhandle frem en markeds mekanisme som gjør at de har muligheten til å kjøpe seg fri fra nasjonale utslippskutt gjennom kvoter. For å oppnå klimamålene må rike land med stort historisk ansvar for utslipp både kutte mest, samtidig som de betaler for den grønne omstillingen andre steder. Det er ikke enten eller.

Norge er også tilknyttet EUs klimaregime. Dette innebærer at Norge må følge EUs klimamål i sektorer både i og utenfor kvotemarkedet og kutte utslipp deretter.

Changemaker mener at:

- Norge må arbeide for at høyinntektsland tar sitt ansvar overfor hardt rammede land gjennom arbeidet med tap og skade, og å gi dette arbeidet større plass under forhandlingene.
- Nye forpliktelser om klimafinansiering må meldes inn på lik linje med NDCs om tilpasning og utslippskutt.
- Norge må innføre tiltak for å oppnå 55% utslippskutt innen 2030 sammenlignet med 1990-nivå.
- Norge og andre høy- og mellominntektsland må ikke kjøpe seg fri fra nasjonale utslippskutt gjennom et internasjonalt kvotemarked.
- Norge må på FNs klimaforhandlinger være en pådriver for strenge regler og et tydelig regelverk for artikkel 6 i Parisavtalen, som sikrer at dobbelttelling av utslippskutt unngås.
- Norge må tolke forpliktelser fra EU som et gulv i målet om utslippskutt, og selv melde inn egne og mer ambisiøse mål.
- Norge må være en pådriver for mer ambisiøs klimapolitikk i EU.
- Bruken av kvotehandel må ikke medregnes i det nasjonale utslippskuttet. CO2-kostnaden i det europeiske markedet må ytterligere økes for å reflektere den reelle klimabelastningen av CO2-utslippene, samt ytterligere slette overskuddskvoter.

7.2.2. Klimafinansiering

Klimafinansiering som går til utslippskutt, tilpasning og tap og skade i utviklingsland er en sentral del av den globale klimakampen. Gjennom Parisavtalen har rike land forpliktet seg til å bidra med til sammen 100 milliarder dollar i året fra 2020 i klimafinansiering slik at fattigere land kan kutte i utslipp og tilpasse seg de klimaendringene som skjer. Rapporten "Norway's fair share of meeting the Paris Agreement" fra 2018 fastslår at Norges rettmessige bidrag basert på historisk ansvar og økonomisk kapasitet er å kutte 53% av utslippene innen 2030, samt gi 65 milliarder årlig i klimafinansiering(1). Samtidig har det stor betydning hvordan pengene blir gitt, og hva de går til. I dag blir mesteparten av klimafinansieringen fra rike land gitt som lån. Landene som i dag er mest preget av klimaendringer og ekstremvær sammenfaller også med de landene som er i, eller er på vei inn i, en gjeldskrise. I praksis må disse landene låne penger for å betale for klimaendringer som långiverne har større skyld i. Dette er svært urettferdig. Klimafinansiering er dermed et spørsmål om ansvarlighet og klimarettferdighet.

Changemaker mener at:

- Norge må gi sin rettmessige andel klimafinansiering i henhold til Fair Share-rapporten
- Det må arbeides for en større balanse i klimafinansieringen mellom penger til utslippsreduksjon, tilpasning og tap og skade

- Klimafinansiering fra Norge og andre høy- og mellominntektsland må komme i tillegg til tradisjonell bistand, og hovedsakelig ikke gis som lån for å unngå ikke-bærekraftige gjeldsbyrder
- Norge må legge en helhetlig plan for klimafinansieringen
- Det er viktig at implementeringen av klimatiltakene ikke blir en ovenfra-og-ned-prosess, men skjer på en måte som involverer lokalsamfunnene og marginaliserte grupper

7.2.3 Klimafordrevne

Klima- og miljøendringer er allerede en grunn til at mennesker er på flukt. Ifølge Internal Displacement Monitoring Centre (IDMC) ble 23.9 millioner mennesker internt fordrevet på grunn værrelaterte katastrofer i 2019(2). Hyppigheten av værrelaterte katastrofer øker i samsvar med klimaendringene, og et økende antall mennesker står i fare for å bli fordrevet. Klimafordrevne drives på flukt av varierende og ofte sammensatte årsaker, noen av kortsiktige katastrofer og andre av langsiktige endringer i klima, som havnivåstigning og tørke. Det finnes derfor ikke en enkel løsning for klimafordrevne. utfordringene krever både nasjonale og internasjonale løsninger.

En løsning som kan bidra til å sikre rettigheter for klimafordrevne er å innføre et «klimapass»(3). Denne ideen er basert på Nansen-passet som ble utstedt til statsløse flyktninger etter første verdenskrig. Et slikt pass vil gi mennesker som fordrives av klimaendringene muligheten til å reise til land som ønsker og har ressurser til å gi dem reelt vern og oppfylle deres grunnleggende rettigheter. Dette vil både sikre trygg og regulær migrasjon, samt avlaste hjemlandene til klimafordrevne. Klimapasset inkluderer også muligheten til å reise hjem når og hvis situasjonen bedrer seg. I tillegg vil en slik ordning innebære mellomstatlige avtaler.

Forklaring: Vi mener at det er en unødvendig del av setningen fordi vi mener at det er implisitt i folkeretten at stater som ønsker å ta del i ordningen må bli enige. Dette øker sjansen for gjennomslag i det internasjonale samfunnet. Ved å implementere et nytt system risikerer man heller ikke å ramme det eksisterende vernet som finnes for flyktninger i dag.

Changemaker mener at:

- Norge må arbeide aktivt for internasjonal anerkjennelse av klimafordrevne.
- Klimafordrevne må få beskyttelse gjennom internasjonale og regionale avtaler. Disse avtalene må gi muligheter, trygghet og rettigheter for mennesker som må flykte på grunn av klima- og miljøendringer.
- Flukt på grunn av klima- og miljøendringer må forhindres i størst mulig grad, gjennom styrking av lokal infrastruktur, nasjonale og internasjonale tiltak og miljømessig tilpasning.
- Frivillig migrasjon kan brukes som en tilpasningsstrategi til klimaendringene.
- Norge må gi økt klimafinansiering og bistand for å hjelpe klimafordrevne.
- Norge må fremme en internasjonal løsning for rettigheter til klimafordrevne, for eksempel implementering av et klimapass.

7.3 Petroleumsindustrien

Som en storeksportør av olje og gass har Norge et betydelig ansvar for de globale utslippene og klimaendringene. Dersom vi skal nå klimamålene, må omtrent alt av verdens kartlagte fossile ressurser bli liggende i bakken.

Høy aktivitet i oljenæringen hindrer bærekraftige bransjer i å vokse, samtidig som den norske stat bærer den økonomiske risikoen for oljeselskapenes stadige vekst. I tillegg innebærer en langsiktig satsing på petroleumsindustri at man i praksis satser på at klimaarbeidet mislykkes. Dagens støtteordninger for oljeselskaper i Norge er fordelaktige for bransjen, og gjør det svært lønnsomt å drive lettevirksomhet(4). Å endre betingelsene for petroleumsbransjen vil bidra til lavere aktivitet og frigjøring av statlige midler til bedre formål.

Changemaker mener at:

- Norge ikke skal åpne nye områder for olje- og gassvirksomhet.
- Den eksisterende olje- og gassvirksomheten må fases ut.
- Norge bør utvikle de økonomiske støtteordningene til oljeindustrien til fordel for fornybare løsninger.
- Pengene som blir spart inn gjennom avvikling av oljenæringas støtteordninger bør blant annet gå til økt klimafinansiering fra Norge til det globale sør.

7.4 Fornybar energi og teknologi

I arbeidet med å redusere nasjonale utslipp og gjennomføre den grønne omstillingen, må utvikling av fornybar energi og miljøteknologi prioriteres høyt. Med miljøteknologi menes det teknologier som direkte eller indirekte forbedrer miljøet. Det dreier seg både om teknologier som begrenser forurensing ved hjelp av rensing, mer miljøvennlige produkter og produksjonsprosesser, mer effektiv ressurshåndtering og teknologiske systemer som reduserer miljøpåvirkningen.

Det er viktig at myndighetene i lav- og mellominntektsland får kunnskap om fornybar energi og miljøteknologi, og at de får hjelp til oppstart og omlegging gjennom finansiering og kapasitetsbygging. Statens pensjonsfond utland har et enormt potensiale til å investere i unotert infrastruktur, som vil hjelpe lav- og mellominntektsland med omleggingen til fornybar energi. Fondets størrelse og langsiktighet tilsier at det er godt egnet for investeringer som kan bidra til klimavennlige prosjekter.

Changemaker mener at:

- Norge må satse sterkt på fornybar energi og miljøteknologi, blant annet ved å opprette et statlig selskap for fornybar energi.
- Norge må bidra til kapasitetsbygging og kunnskapsoverføring basert på lokal kunnskap og samarbeid for å bistå lav og mellominntektsland i å takle klimaendringene og i overgangen til fornybar energi.

- Norge må finansiere tiltak som begrenser utslipp i lav- og mellominntektsland, men slike tiltak må ikke komme i stedet for tiltak vi gjør for å redusere utslipp på hjemmebane.
- Statens pensjonsfond utland må investere mer i klimavennlig unotert infrastruktur
- Overgangen til fornybarsamfunnet må skje slik at menneskerettigheter overholdes i alle ledd i produksjonen på global skala, og at det tas hensyn til lokale miljø- og arbeidsforhold.

7.5 Natur, miljø og biologisk mangfold

Klimarettferdighet og solidaritet inkluderer bevaring og restaurering av natur, miljø og biologisk mangfold. I tillegg til å stå i en global klimakrise, opplever vi i dag at mangfoldet av arter i naturen minker i et alarmerende tempo.

Changemaker mener at:

- Miljøvern samspiller med bekjempelsen av klimaendringene, og må derfor alltid ses i sammenheng.
- Norge må kjempe, på nasjonalt og internasjonalt nivå, for bevaring av biologisk mangfold og økosystemer.

7.5.1. Liv på land

Mennesker og dyr er helt avhengige velfungerende økosystemer for matsikkerhet og overlevelse. Jordbruk, skogsdrift og andre grønne primærnæringer er særlig sårbare i møte med miljøkrisen. Urfolk er også ofte svært utsatte, men lite lyttet til, i kampen mot rovdriften av naturen. Siden klimaendringene har størst konsekvenser for lav- og mellominntektsland, fører tap av biologisk mangfold til særlig store utfordringer for mennesker i mange av disse landene.

Det er først og fremst menneskelig aktivitet som er grunnen til miljøkrisen. Nedbygging av arealer er, ifølge FNs Naturpanel, den største trusselen mot det globale naturmangfoldet. Utslipp av klimagasser og naturkatastrofer, bidrar også til reduksjon av biologisk mangfold og ødeleggelse av økosystemer.

Noen naturtyper er mer artsrike enn andre, og har funksjoner som er viktige globalt. Tundra, samt større, eldre skog, og særlig myr, lagrer mye karbon som blir sluppet ut ved nedbygging. Norge er rikt på naturtyper som disse, men den uberørte villmarken vår er dessverre under hardt press fra utbygging av infrastruktur som veier, bosettinger og kraftverk. Dette skaper også store problemer for dyrearter som er avhengige av store, hele naturarealer. Dagens arealplanlegging fører ofte til en oppstyking av villmarken, og sperrer vandrende dyr inne på mindre, og færre, områder.

Jordas regnskoger fungerer også som karbonlagre, inneholder enormt biologisk mangfold og er hjem til ulike urbefolkninger. Bevaring og restaurering av regnskogen er derfor essensielt for å redusere klimagassutslipp og påfølgende global oppvarming, forhindre tvangsflytting blant urbefolkninger i tillegg til å sikre et høyt biologisk mangfold for fremtidige generasjoner og deres vilkår.

Changemaker mener at:

- Norge må bidra aktivt til å bevare og restaurere verdens regnskoger.
- Særlig karbonrike naturområder, som myr og regnskoger, bør vernes og prioriteres i et klimaperspektiv.
- Soya og palmeolje som kommer fra regnskogsområder, som blant annet brukes i for for husdyr og fisk, må fases ut.
- Norge bør tar lederskap i forhandlingsprosessen i arbeidet med ny global og solidarisk naturavtale under biomangfoldkonvensjonen (CBD).
- Arealnøytralitet bør etterstrebnes, særlig i land med lite gjenværende intakt natur.
- Norge må bidra med støtte til utviklingsland som har stort inntektsgrunnlag i nedbygging av natur i overgangen til bærekraftig arealnøytralitet.
- Norske myndigheter bør ikke ødelegge urørt natur om det fører til betydelige negative klimakonsekvenser eller irreversibel skade på økosystemer.

7.5.1. Liv under vann

Livet i havet trues særlig av rovdrift, samt plastforsøpling, stigende temperaturer, og surere vann som følge av klimagassutslipp. I tillegg er det mange andre kilder til forurensing i havet, som fra: landbruk, oppdrettsanlegg, industri, gruvedrift, oljevirkosomhet, avfall, og forbrukerprodukter. Dette krever tiltak og reguleringer på globalt og lokalt plan. Marine verneområder kan være et effektivt tiltak for å ta vare på liv under vann.

Mange land er avhengige av en god forvaltning av havområder for egen matsikkerhet. De fleste norske fiskebestander forvaltes på en måte som hindrer overfiske og kollaps, og mange har bygget seg opp fra svært lave nivåer. Det er imidlertid grunn til bekymring for bestandene i noen områder internasjonalt og lokalt. Spesielt for mange dyr og planter som lever på havbunnen, slik som korallrev. Uregulert fiske, samt de inngripende metodene til trålere og store fabrikkskip, gjør at det ofte er vanskelig å vite hvor sterkt bestander kan høstes bærekraftig.

Noen praksiser i oppdrettsnæringen kan være miljøskadelige. Åpne merder med for mange fisk kan føre til betydelig forurensning av fjorder og truer lokale, ville fiskebestander. Soyaproduksjon til fiskefôr bidrar ofte til avskoging av viktige regnskoger.

Changemaker mener at:

- Sjødeponi må forbys.
- Land med havressurser, særlig utviklingsland, må ha tilgang på egne havressurser og kunne forvalte akvakulturen på en bærekraftig måte for å ha god matsikkerhet.
- Verden må verne 30% av alle **havområder innen 2030[5]. KILDE?**
- Norske myndigheter bør ikke gjennomføre politikk som fører til irreversibel ødeleggelse av naturlige havområder.

8 Kildeliste

8.4 Global Helse

1. Gunnar Hasle, Store norske leksikon, "Neglisjerte tropesykdommer", 21.06.21:
https://sml.snl.no/neglisjerte_tropesykdommer, nedlastet 04.03.21
2. World Health Organization (WHO), "Suicide", 02.09.19:
<https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/suicide>, nedlastet 04.03.21
3. Lundin, Sofi, "Norge må vise at satsningen på mental helse virker", 21.12.20:
<https://www.bistandsaktuelt.no/nyheter/2020/norge-ma-vise-at-satsingen-pa-mental-helse-virker/>, nedlastet 04.03.21
4. United Nations Department of Economic and Social Affairs (UNDESA), "The human right to water and sanitation", 2010:
https://www.un.org/waterforlifedecade/human_right_to_water.shtml, nedlastet 04.03.21
5. World Health Organization (WHO), "Diarrhoeal disease: Fact sheet", publisert mai 2017:
<http://www.who.int/mediacentre/factsheets/fs330/en/>, nedlastet 25.2.18
6. Norad, "Seksuell og reproduktiv helse og rettigheter", Sist oppdatert: 05.02.2020:
<https://www.norad.no/tema/global-helse/seksuell-og-reproduktiv-helse/>, nedlastet 04.03.21
7. Center for Reproductive rights, "The World's Abortion Laws":
<https://maps.reproductiverights.org/worldabortionlaws>
8. WHO, "Unsafe abortion: the preventable pandemic",
https://www.who.int/reproductivehealth/topics/unsafe_abortion/article_unsafe_abortion.pdf
9. Leger uten Grenser, "Utrygg abort dreper seks kvinner i timen (Glemte kriser 2015)": Sist oppdatert 30.10.2020:
<https://legerutenengrenser.no/nyheter/utrygg-abort-dreper-seks-kvinner-i-timen>
10. United Nations Population Fund (UNFPA), "Family planning":
<https://www.unfpa.org/family-planning>
11. Amnesty International, "LGBT rights":
<https://www.amnesty.org/en/what-we-do/discrimination/lgbt-rights/>
12. World Health Organization (WHO), "Addressing the causes of disparities in health service access and utilization For lesbian, gay, bisexual and trans (LGBT) persons". 30.09.2013.
https://www.who.int/hiv/pub/populations/lgbt_paper/en/
13. <https://www.nbim.no/no/oljefondet/slik-er-fondetinvestert/aksjeforvaltningen/?fbclid=IwAR3AgO5P18RwNnNWyBZXZy12qBMrJfcaYacDAQBlrVGsZpw3G6qthu-x6l> - Novartis er nr.8 (16.03.19)
14. Kirkens Nødhjelp, "Hva er kjønnsbasert vold",
<https://www.kirkensnodhjelp.no/gi-stotte/skriv-under-pa-opprop/vinne-over-volden/hva-er-kjonnsbasert-vold/>, nedlastet 04.03.21

15. Regjeringen, "Kvinner, fred og sikkerhet", 11.06.19:
https://www.regjeringen.no/no/tema/utenriksaker/fn/kvinner_fred_sikkerhet/id660488/,
nedlastet 04.03.21
16. Regjeringen, "Kvinner, fred og sikkerhet 2019-2022", 2019:
https://www.regjeringen.no/globalassets/departementene/ud/dokumenter/planer/handling_splan_kfs2019.pdf?fbclid=IwAR24zzb4dnYfmi0wZrhH_rpaXbPFFOWNffoCgHnzCrRUf3amrkHtDywf%200RA

8.7 Klima og miljø - Kilder

1. Kartha, Holz og Athanasiou (2018), Norway's Fair Share of Meeting the Paris Agreement. ed. Kirkens Nødhjelp, Stockholm Environmental Institute, Rainforest Foundation Norway, Friends of the Earth Norway (NNV) and The Norwegian Forum for Development and Environment.
2. IDMC (2020). Global Report on Internal Displacement 2020. Hentet fra <https://www.internal-displacement.org/global-report/grid2020/>
3. Een de Amoriza, Silje (28.10.21), Nansen-pass i Store norske leksikon på snl.no. Hentet 20. juni 2021 fra <https://snl.no/Nansen-pass>
4. Bellona (13.02.2018). Leterefusjonsordningen - spørsmål og svar. Hentet fra <https://bellona.no/nyheter/olje-og-gass/2018-02-leterefusjonsordningen-alt-du-trenger-a-vite>